

Ayşe İlker *

Bilindiği üzere Türkmen Türkçesi, Batı Türkçesi içinde yer alır ve bu grupta değerlendirilen yazı dilleri arasında ana Türkçedeki aslı uzunlukları korumuş olması bakımından müstesna bir yer tutar.

Çağdaş bir yazı dili olarak geç dönemlerde biçimlenen Türkmen Türkçesi, esasen sözlü halk verimlerinde Çağatay Türkçesi edebî geleneğini devam ettirmiştir. Çağdaş bir yazı dili olarak biçimlenirken de bir yönüyle bu sözlü geleneğe dayanmıştır. Çağatay Türkçesi edebî geleneğinde yüzyıllarca kullanılmış olan pek çok kelime, doğal olarak bugün çağdaş Türkmen Türkçesinde de kullanılmaktadır. Bu kelimeler içinde Arapçadan ve Farsçadan geçerek Türkçeleşmiş olan kelimelerin bulunması ise tarihî bir olgudur.

Şüphesiz gerek Türkçe, gerekse Arapça, Hintçe ve İngilizce gibi dünyanın zengin dilleri sürekli olarak, hem yakın hem de uzak komşularından karşılıklı kelime alış verişi yapmışlardır. Her dil, kendi örgü ve yapı dünyasından farklı olan bu kelimeleri kendine özgü, kendine uyar bir hale getirdikten sonra kullanmaya başlar. İşte bu kelimeler içinde bazı kelimeler ses-biçim-anlam üçgeninde bir evrilmeden geçtiği için köken olarak tanınmaz hale gelir. Bunları tanıyabilmek ve köken olarak teşhis edebilmek zaman zaman zorlaşır.

Çağdaş Türkmen Türkçesinde bugün Türkmenceleşmiş pek çok yabancı kelime vardır. Bu yabancı kelimeler 20. yüzyıla kadar Arapça, Farsça ve diğer dillerden 20. yüzyıldan itibaren de Rusçadan geçmiş kelimelerdir. Özellikle 1940'lı yıllardan sonra Türkmen Türkçesindeki Rusça kelime oranı artmış ve resmî dil Rusça olduğu ve okullarda Rusçaya öncelik verildiği için yazı dilinde Rusça kelimeler bulunması doğal hale gelmiştir.

Bizim bu yazıda irdellemek istediğimiz, Türkmen Türkçesinde

bunlardaki ses-biçim-anlam evrilmesini ortaya koymaktır. Rusçadan giren kelimeler Türkmen Türkçesinde ses-biçim-anlam evrilmesini kökenlerini gizleyecek kadar geçirmemişlerdir. Ancak, Arapçadan ve Farsçadan geçen bazı kelimelerde bu evrilme tam bir köken kaybetme şeklinde olmuştur. Şimdi bu kelimeleri örnekleyelim:

tapavut

Bu kelime “Türkmen Dilinin Sözlüğü”nde **tapa:vut** biçiminde

“Beylekilerde meñzeş dällik, beylekilerden üytgeşiklik, parhlılık”

“Beylekilerden üytgeşik däl” biçimleri sözlükte yer almıştır. Tapa:vut

tapa:vut, **tapa:vut**, **tapa:vut** biçiminde **tapa:vutlu** olmak **tapa:vutlu**

“Beylekilerde meñzeş dällik, beylekilerden üytgeşiklik, parhlılık”

tapa:vutluluk “Beylekilere meñzeş dällik, beylekilerden üytgeşiklik, parhlılık”; **tapa:vutsız** “Beylekilerden tapa:vudı bolmadık, beylekilerden üytgeşik däl” biçimleri sözlükte yer almıştır. Tapa:vut kelimesi, köken olarak **tefavüt** (a.i.fevt'den) gelmekte ve iki şeyin birbirinden farklı olması; iki sev arasındaki fark anlamını taşımaktadır.

Görüldüğü üzere, bu kelime önce Türkmen Türkçesindeki iç ses **-f->-p-** değişimine uğrayarak **tepavüt** daha sonra ünlü uyumuna girerek, **tapavut** biçimini almıştır.

tarava

bolup okalyan yassı namazı” biçiminde anlamlandırılmıştır. Bu kelime de **teravih** (a.i.terviha'nın çoğulu)den gelmekte ve “Ramazanda yatsı namazı ile salat-ı vitir arasında kılınan yirmi rekâtlik namaz” anlamını taşımaktadır. Tarava, kelimesinin tam bir ünlü uyumuna girmesi, Arapçanın aslındaki h ünlüsünü yitirerek köken bakımından gizlenmiş olduğu görülmektedir. Ancak anlam olarak bir miktar değişikliğe uğramış, yatsı namazı olarak değerlendirilmiştir.

sapak

Bu isim “Türkmen Dilinin Sözlüğü”nde iki ayrı madde başı olarak verilmiş, **sapak I** : 1. Tikin tikmek için бүkdürilen, işilen incecik yüplük. 2. Miveni öz ağacı ya da biyara bilen birleşdiryän incecik baldak; **sapak II** : 1. Okuv caylarında okadılyan yörite okuv, predmat, ders. 2. Mugallım tarapyndan okuvça tabşyrylan okuv işi, öy işi olarak anlamlandırılmıştır. Birinci sapak görüldüğü üzere Türkçedir. İkinci sapak ise, **sebak** (a.i. 1. ders, 2. öndül)'dan gelmekte, iç seste **-b->-p-**

değişimi geçirip ünlü uyumuna girerek sapak biçimini almaktadır. Yine bu kelimenin türevi olan **sapakdaş** “Mekdepde bile bir sapak geçyänler, biri bilen bir pikirde bolan, biri bilen bir pikire gulluk edyän” anlamıyla sözlükte yer almaktadır.

sa:ba-

Bu fiil “Türkmen Dilinin Sözlüğü”nde “İçi boşamak, boşap gelmek, gutarmak, fiikenmek; bir zatdan arassalanmak, hapası ayrılmak, ~~bir zatdan arassalanmak, hapası ayrılmak, bir zatdan arassalanmak, hapası ayrılmak~~” anlamıyla verilmiştir. Fiilin türevleri olarak da **sa:bat-**, **sa:baş-** biçimleri verilmiştir. Sa:ba-fiili **sāib** (a.s.bir yerle, bir şeyle ilişği olmayan)den gelmekte, kelimenin aslındaki hemze iç seste uzun a’ya dönüşerek **sa:b** biçimini almakta ve buradan isimden fiil türetme eki **+a-** ile tıpkı yaşa-, kana- fiilleri gibi yeni bir yapı oluşturmaktadır.

üpcün

Bu isim de “Türkmen Dilinin Sözlüğü”nde “Hiçbir zada mätäçligi yok, maddi hal-yagdayı yeterlik derecede bolan, gerek zadı yerbe-yer bolan” anlamıyla verilmiştir. Üpcün ismi de **efzûn** (f.s. Fazla, çok, yukarı aşkın)dan gelmekte yine iç seste **-f->-p-**, kelime başında ünlü yuvarlaklaşması ve yine iç seste **-z->-c-** değişiklikleri geçirerek **efzun>epcun>üpcün** biçimine girmektedir.

ovadan

“Türkmen Dilinin Sözlüğü”nde bu kelime “daşkı görmüşi boyunca ~~yakınını, görmөгөy, göçiklik~~” anlamıyla verilmiş ve türev olarak **ovadanla-**, **ovadanlan-**, **ovadanlaş-**, **ovadanlat-**, **ovadanlık** kelimeleri yer almıştır. Bu kelime de **ābādān** (f.s. Şen, mamur, bayındır)dan gelmektedir. İç seste önce **-b->-v-** değişimi olmuş ve v ünsüzünün kendisinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırma etkisiyle **abadan>avadan>ovadan** biçimini almıştır.

hovluk-

Bu fiil “Türkmen Dilinin Sözlüğü”nde, “hovlukmaç deprenmek, gıssağlı yagdaya düşmeş, gıssanmak; bisabırlık etmek, al□asamak” anlamlarıyla verilmiştir.

havl (a.i.Güç, kuvvet, takat) isminden fiilleşen hovluk- yapısı, tıpkı birik-, acık- fiilleri gibi isimden fiil yapma eki olan **+k-** ile oluşmuş ve

**şıgır< a. şiir, şahır< a. şair, tovkıt< a. tevhid,
mugallım< a. muallim, sagat< a. saat**

Örneklediğimiz bu kelimelerden farklı olarak, Türkmen Türkçesinde sıkça karşılaşılan, bir kelime birleşmesi vardır. Bu birleşme **hem** edatının Türkçe ve yabancı kelimelerle **h** ünsüzü düşerek oluşturduğu bir birleşmedir. Zaman zaman bu yapılar köken olarak bilinmezlik ifade edebilmektedirler. Birkaç örnek vermek gerekirse; **özem**<özü hem “Kendisi de”, **menem**<men hem “Ben de”, **megerem** <meğer hem “Meğer ki”, **olam**<ol hem “O da”

Görüldüğü üzere, Türmen Türkçesinde sözümüzün başında da ifade ettiğimiz gibi, bazı kelimeler ses –biçim-anlam üçgeninde bir evrilmeden geçerek kökenlerini kaybetmektedirler. Böyle bir evrilme, hem Türkçenin bütün lehçelerinde, hem de dünyanın pek çok dilinde görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Devellioğlu, Ferit;** Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1990.
Eren, Hasan; Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara 1999.
Ercilasun, Ahmet Bican; Oğuz Türkmen Dil Kaynakları Üzerine, Türk Dili Dergisi, Aralık 2000.
İlker, Ayşe; Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil, TDK Yayınları, Ankara 1992.
Kara, Mehmet; Türkmence(Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük), Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 2000.
-----; Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. Akçağ yayınları, Ankara 1998.
Korkmaz, Zeynep; Türk Dili Üzerine Araştırmalar, I.cilt, TDK Yayınları, Ankara 1995.

D. H. R. S. James W. Turkish and English Lexicon 2. Baskı
Rehouse, Sir James W., İstanbul 1992.

Şemseddin Sami; Kâmûs-ı Türkî, Çağrı yayınları, İstanbul 1978.

Tekin, Talat; Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler, Hacettepe Üniversitesi yayınları, Ankara 1975.

Tekin, Tala - Mehmet Ölmez – Emine Ceylan – Zuhale Ölmez – Süer Eker; Türkmençe Türkçe Sözlük, Simurg, Ankara 1995.

Türkiye ve Türkmen Türkçeleri Üzerine Bir Karşılaştırma:
Prof.Dr.Erol Mutlu'nun sunumunda Konuşmacılar Prof.Dr.Sema Barutçu
ve Doç.Dr.Berdi Sarıyev, www.turkiyeden.metu.edu.tr/bolum/007.htm.

Türkmen Diliniñ Sözlüğü; Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasınıñ
Neşriyatı Aşgabat,1962